

sére, de hang épúgy nem jár a nyomában, mint ahogy nem lehet harangszót hallani a *szamártemetés*-kor. Minálunk nem számárta harangoz a lábát lóbáló gyerek, hanem a *pap kutyájára harangoz*, vagy csak *kutyára harangoz*. Magam is halottam ezeket a kérdéseket: *Kinek a kutyájára harangozol? Kinek a kutyája döglött még, hogy harangozol? Talán a pap kutyája döglött még?* Hogy azonban a harangszó és egyházi szertartás nélküli temetést valahol *kutyatemetés*-nek mondanák, arról nincs tudomásom.

Csefkó Gyula.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Csicsó és társai.

A komárommegyei Kocs község határában, Kisigmánd és Mocsa határába is átterjedve, a néhai *Kápolna-tó* környékén, a mai kocs-igmándi keserűvíz-kutak közelében terül el Csicsó dűlő. Régen falu volt itt Csicsó néven. Téglából épült templomának maradványa ott állott, a két emberöltővel ezelőtt élő emberek emlékezete szerint még mély tavacska partján.

Máshol említettem (*Földr. Közl. 1918, 120*), hogy ezen a vidéken előszeretettel keresték fel az apró telepek az itt sűrűn széthintett kis pataktavak mellékét, ami elsődlegesen egy jószágtartó nép megüledés-formája.

A községet 1235-ben *villa*-nak mondják s részszerint királyi népek laktak benne. (*Csánki*.) Kétségtelenül régi telep tehát. A XVI. sz. legvégén, a Szinán pasa-féle rettentő dúlásban pusztult el. (Azóta nevezték e vidéket, a Győr megyébe is messze benyúló „egész tartományt Győri pusztának”, s hívják ma is Győr egyik járását „Pusztai járás“-nak).

A helyi köztudatban mindjobban halványuló emléke a „lesz még Csicsón bucsu“ közmondásban is fennmaradt, amit azért hozok fel, hogy a néphagyományok szívós továbbélésére ilyen vonatkozásban is rámutassak.¹

A mondott veszedelemkor t. i. Kocs lakossága is bizonyára szétfutott, mert a korábban virágzó falut Török István hatalmas földesúr hívására 1612-ben kiskunok szállták meg, akik

¹ Én ugyanis, aki gyerekkoromban sűrűn hallottam ott ezt a fenyegető jelentésű szót, azt hiszem, hogy az itt keletkezett. *Sirisaka* a csallóköz-komáromi Csicsóhoz fűzi, de komolyabb indoklás nélkül. Megemlíti az *Ethnographia* is (1927, 33), de eredetéről nem nyilatkozik.

ő-ző környezetükben minden gúnyolódás és tanítói erőlködés ellenére is ő-ző nyelvjárást beszélnek. (Pápay I.: *Nyr.* XXV, 209). A lakosság tehát kicserélődött, de a szállóige és — mint nyomban látni fogjuk — a dülőnevek megmaradtak.

Hogy Csicsó ma családnév, egyik közismert nótánkból mindenki tudja. Hogy a mi falunk is személynévről kaphatta nevét, egy 1291-ben följegyzett *Csicsóharasztja* nevű dülője bizonyítja. (Fejér: *Cod. dipl.* I, 92). Ez a „Haraszt“, melynek párja ugyancsak dülőnévképen Kocs határában ma is él, a *Csorda-út* nevű „nagy út“ közelében feküdt. Úgy látszik ez volt a pest-bécsi marhahajtó és fuvaros út, a napjainkig fennmaradt későbbi „Mészárosok útja“, amiből a katonai térképeken „Fleischauer Strasse“ lett. „Haraszti hegy“ ma is van itt.

Csicsó nevének eredete régóta foglalkoztatott. Személynév voltát, más történeti adatok alapján az *Etym. Szótár* is elismeri, de a szó eredetéről csupán annyit mond, hogy az az *István*-ból lett *Csicsa* becéző névvel, szótörténeti okokból nem függhet össze.²

Jóval többet tudunk meg ennél a *MNy.-nek* (1927, 539) a *Csics* családnév eredetére adott szerkesztői üzenetéből *K. P.*-től. Itt azt olvassuk, hogy *Csicsó* egy föltehetőleg magyar *csics* alapszó ó képzős származéka.

Úgy látszik ebből a válaszból, hogy *Csicsó* személynévünket *K. P.* olyan becéző képzésnek tartja, mint amilyen *Jákó*, *Pető* stb. (a *Jakab*-ból és *Péter*-ből), mely képzésnek egyrészt magyar, másrészt ősrégi voltát *Melich* János mutatta ki, keresztneveikről írt pompás tanulmányában.³ Magával a *csics* szó magyarázatával azonban adós marad *K. P.*, enélkül pedig kételkedve fogadhatjuk el magyarázatát, bármily kifogástalan is az alaktanilag. Legyen szabad ehelyett egy másik megfejtési kísérlettel előállanom, még pedig abban a sorrendben, ahogyan az előttem kibontakozott.

Bars megyében Garamszentbenedektől északra — ahol a „tótkapu“ van, azaz a tótság kezdődik (*Bars vm. mon.* 302) — feküdt a XI. sz.-ban *Susolgi* (olv. *Susolgy*, v. *Susoldi*?) terra, később *Susul*, *Sussol*, *Susold* stb. *província* és *Susol castrum*.⁴

² *Csicsó* helyneveink vannak az EtSz. szerint Csík, Komárom, Somogy, Tolna és Zala megyében. A dobokai és alsófehéri *Csicsó* kifejejtődött a sorból. Úgy látszik tehát kedvelt és előkelő név volt valankor a *Csicsó*. *Csicsó Mihályt* említ a *Zichy Okmánytár Mutatója* 1412-ből Tolna megyéből.

³ *M. Ny.* 1914. Itt említem meg, hogy a dobokai *Csicsóvár* nevét a megye monográfusa — minthogy a vár hegyen feküdt — a *csűcs* szóból értelmezi. (*Szólnok-Doboka vm. mon.* II. 379.)

⁴ *Knauz N.*: A garamszentbenedeki apátság.

Valkóból is említenek egy *Susoli* (= *Susol* + é?) nevű községet 1476-ból. (*Csánki*.) Az alapszó mindezekben alkalmasint *susol* (*susal*), s ez föltehetőleg személynév. Egy *Susol* nevű családfőt csakugyan találunk a „Bakonybéli összeírás“-ban, egy *Sisol villa*-t pedig (1261-ben *Chichol*) a *Vár. Reg.*-ban 1214-ből Somogyból.

A név eredetére gondolva, nyomban az jutott eszembe, hogy a középpázsiai törökök a kirgiz juhót *sisal*-nak hívják s talán ennek a szónak lehet köze a mi személynévünkhöz.

Ebből a nézetemben aztán megerősödtem, mikor *R. Nagy László* szép értekezése megjelent („Vallachó—Turcica“ knyomat Berlin 1927,⁵ amelyikben a *Susmán*, *Sismán*, *Sismánfi* stb. középkori bolgár, oláh és magyar történeti nevek magyarázatában azt bizonyítja, hogy azok a török *šismak* (šismek) = ‚felduzzadni, meghízni‘ stb jelentésű igéből vezethetők le.

Ebből az igéből származnak szerinte a következő török szók: *šiška* = ‚pohos‘, *šišal*, *šišak*, *šišik* = ‚hízott juh‘, *sisug* = ‚daganat‘; és ezek a török személynévek: *Sisa*, *Sisik*, *Sisik oglu*. De ebből való a *šiš* = ‚daganat, kúp‘ és *šiškin* = ‚kövér juh‘ szó is.

Nézetem szerint a magyar *Susol*, török *šišal* (= ‚hízott juh‘) egyeztetés nem ütközik különösebb nehézségbe. Amint *Žila*-ból lett *Gyula*, úgy lehetett a *šišal*-ból *Susol*. Az *u > o > i* változásra (*Susol* > *Sosol* > *Sisol*), l. pld. *Suklós* > *Šoklós* > *Siklós*.

Jelentéstanilag még ennyi nehézség sem mutatkozik a *Susol* illetén magyarázata esetében. Ha török névvel *Teké*-nek, *ökür*-nek, *Kolon*-nak stb. (= ‚kecske, ökör, csikó‘) hívhattak magyar embereket, épúgy hívhattak *Sisal*-nak is. A *Nagy László* közölte *šiškin* = kövér juh, tudjuk közönséges tatár eredetű személy- (család-) név az oroszban.

1209-ben barsi nevünk így fordul elő: *terra villa Susolul* (*Wenzel VI. 339*), amit *Susol* + *ul*-ra bontanánk fel, ahol az *ul*, mint pld. a *Bota-ul*, *Borcs-ol* besenyő, ill. kun neveinkben a török *ogul* = fi rövidülése. *R. Nagy László* i. m. szintén említ egy *Sisik oglu* = ‚juh-fi, bárány‘ török s egy *Sismánfi* magyar személynévet.

Ha már most figyelembe vesszük, hogy *Bars* vára is a török nevű *Bors* vezértől nyerte nevét, továbbá, hogy *Susol* közelében több, kétségtelenül török eredetű személy-helynév van, ez még jobban valószínűvé tenné származtatásunk helyességét.

Ezek: *Tulmács* (ma *Tolmács*) török név, a törökök közt előkelő méltóság. Így hívták *Németh Gyula* megfejtése szerint

⁵ Ez a kis cikk még akkor készült.

a hatodik besenyő törzset. (*M. Ny. 1925*). *Tolmács* Németh szerint már 1333-ban előfordul nálunk helynévképen. A mi *Tolmácsunk* azonban már 1075-ben papirosra kerül, vagyis egyidős a szomszédos *Susollal*.

Tolmács mellett volt *Korszak*. Ez is törökből került személy-helynév. A szó jelentése „pusztai róka“. (A prémkereskedésben különben nemzetközi szó). Ebből van *Karcag* neve is. (*Németh Gyula és R. Nagy László: M. Ny. 1922 és 1926*).

A közelben van *Besse* is. Ez szintén török név (= „kánya“). Itt 1292-ben kunok laktak. (*M. Ny. 1914, 294*). Ime ma is itt van *Barak-major* (1: 36.000 méretű államnyomdai térkép, eredeti felvétel). *Barak* közönséges török név, a Kunságban most is élő családnév, a török *barmak* = „menekülni“ igéből (*Föld és Ember 1926, 171*), szomszédja neki *Baracska* (korábban *Barak-sa* > *Barakcsa*).

A barsi várjobbágyok 1275-ben földeket cserélnek. Az oklevélben néhány tótos név mellett sok jó törökös név van, mint teszém azt: *Tajna, Elka, Tiván, Korszán, Csomortán, Bala, Bas, Sisk* stb. (*Wenczel IX, 134*). Korábban (1229) szerepelt itt a szintén törökös nevű *Temercse* és *Berencs* is. (*F. és E. 1929, 98*).

Azt hiszem, hogy ez a török környezet — t. i. e helynevek és személynevek — eléggé igazolja, hogy a *Susol* magyarázatat is török nyelvterületen keressük, s az is szöszólója annak, hogy *Susol* nevünk a török *Sisal* személynévvel azonos, az pedig a török *šišal* = „kövér juh“ szóból való. A *šišal*-ról pedig *R. Nagy László* azt mondja, hogy a *šiš* = „felduzzadni“, meghízni ige származéka.

Azt hiszem, hogy ez a tör. *šiš*, illetőleg főnévi alakpárja rejtőzik több régi személy, ill. helynevünkben is. Ilyen volna a főntebb említett, 1275-ből való oklevélben szereplő *Sisk* sz.-név. Ezt a tör. *šiš* = „daganat, kúp“ szó *k* kicsinyítő képzős alakjának gondolom. (V. ö. *Bas + k, Bán + k* stb.).⁶

Egy *Susi* (*Susy*) nevű birtokot emlitenek 1280-ból Szerémből. (*Csánki*.) Ez olyan képzés lehet a *šiš*-ből, mint *János + i, Pál + i, Péter + i* stb. Bábonyon (Borsod m.) volt *Susom* dülő. (*Orsz. Lltár: mapp. arch. Nr 830*). Ez megfelelne a *Barakom, Biharom, Bolgárom* stb. alakoknak. Az *Okl. Sz.*-ban találunk *Siska* sz.-nevet 1419-ből. Nem hinném, hogy ez az ott közölt szókkal (*siska* = „ágyú, madár“) függne össze, de azt sem, hogy benne a tót *siska, suska* = gubacs jelentésű jövevényszavunk

⁶ A *Sisk* alakot láthatjuk talán a baranyai *Siskóc* s a pozsegai *Siskove* nevében is. Ez utóbbi a *Sysak* család birtoka. (*Csánki*.) Nem lehetetlen, hogy a *Sysak* névben a *R. Nagy László* (i. m.) közölte *šišik, šišek* szó lappang.

volna (*Nyr.* 33. k. 56), vagyis nem a tör. *Siska* sz.-név lappangana. De lehet, hogy a nevet így kell tagolnunk *Sis + ka* (V. ö. pld.: *Szakmár + ka*), amikor ismét csak a *šis* alapszóra lyukadnánk ki.⁷ *Siska* különben ma is elterjedt paraszt családnév nálunk.

Van az *Okl. Sz.*-ban *Suska* név is. A Szótár azt kérdőjellel a *Zsuzska* névvel egyezteteti. *Almásy György* „vándor utam“ stb. című könyvében azt olvassuk, hogy a középázsiai kirgizeknél a vaddisznó neve: *šuška*. Ebből könnyen lehet tör. személynév, s nem lehetetlen, hogy azzal azonos fenti személynévünk is.

*

A százdi apátság alapító levelében (1067) előfordul azután ez a név: *Apa*, filius *Chicha* (*Wenzel: I, 26*), a *Vár. Reg.*-ban pedig (1229) egy *Chicha* (olv. *Csicsa*) nevű ember szerepel. E neveket az *Etym. Sz.* is *csicsá*-nak olvassa s róluk is azt mondja, amit a *Csicsó*ról, hogy őket sem lehet összekapcsolni a kései *Csicsa* becéző névvel.

A *Vár. Reg.*-ban előjön egy *Susa* nevű község. Ez a mai, ref. magyar lakosságú *Susa* Gömör déli részén. Ugyanott volt egy *Susa* család is. A *Susa* alak továbbképzésének látszik a *Susán*. Ilyen nevű családot Pozsegából említenek. A család *Susínó*con volt birtokos. *Susínó*c Valkóban is volt. *Susán föld*e volt Gömörben. Mai neve *Sushány*. (Az adatok *Csánkiban*). *Sisa* különben ma is járatos paraszt családnév, a Jászságban meg éppen törzsökös név.

A Csallóköz—komáromi *Csicsó* 1268-ban *Chychow*-nak, később *Chichou*-nak, *Chicho*-nak van írva, de 1172-ben *Sysou*-nak.⁸ Ezt föltehetőleg *Sisó*-nak, nem pedig *Csicsó*-nak kell olvasnunk. A mai somogyi *Csicsal(y)*-t 1261-ben *Chichol*-nak (*Csánki*), de 1214-ben (*Vár. Reg.*) még *Sisol*-nak írják, s ez nem *Csicsol*nak, hanem minden valószínűség szerint *Sisol*nak olvasandó. (L. fentebb: *Susa*).⁹

⁷ A *MTsz.*-ban tizféle jelentésű *siska* szót találunk. Hogy miképpen viszonylanak egymáshoz, nem tudjuk.

A Kisalföldön és a nyugati Palócságban (Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Esztergom) a boglyaalakú kemencét hívják *siska*, *siskó*, *suski*-nak. Ugyanott a gubacsot, gombócot és fánkot is *siská*-nak mondják s talán a gubacsot hasonló alakjáról kapta nevét a kemence is. (L. még: *MNy.* 1925, 135. *susa*, *suska* = „sulyom“). Így csillag alatt említem meg, hogy *Pallas* munkájában (Reise etc. St. Petersburg 1773, II. 27) egy baskírföldi *Siska* nevű hegyet találunk, mely szóról szerző azt írja, hogy az baskír nyelven szemölcsöt jelent.

⁸ *Szentpétery*: Regesta etc. Bpest 1930.

⁹ *Sisol*, *Sisal*-t esetleg a *Sisá*-ból is lehetne származtatni az *l* magyar képzővel. Példa talán: *Teve* sz.-névből *Tevel* (Veszprém stb.) s ebből *Tevel*d (Nyitra. L. fentebb: *Susold*, *Susoldi*). A *Sisol*-t gondolhatnánk talán az ungi *Sislóc*z (1323: *Sisloch*) nevében is. (*Csánki*).

Én azt hiszem, hogy a százdi apátság-alapító levélbeli és a *Vár. Reg.*-ban előforduló *Chicha* (Csicsa) nem más, mint a *Sisa* alakváltozata.

Az *s > cs* változásra közszoói példákat (*serény > cserény*) felesleges felhoznunk a magyar régiségből. (Ez a változás különben a török nyelvekben is megvan). Az *a > ó* változása legrégibb (1055) köznévi példánk *azoh > azo > aszó*. Tulajdonneves régi példánk a *Vár. Reg.*-ből *Gyurka* és *Gyurkó*¹⁰ s *Cata* és *Cató*. (Férfinév, ami a régiségben nem szokatlan). Egyszóval azt gondolom, hogy a fejlődés menete ez lehetett: *Sisa > Sisó > Csicsó* és *Sisa > Csicsa > Csicsó*. A *Sisa* pedig vagy a tör. *šiš* = daganat stb. jelentésű köznévből képzett török *Sisa* sz.-név közvetlen magyar átvétele, vagy a *Sis* török-magyar sz.-névnek magyar *a* képzős alakja.

B. Zs.

Sárhotik.

Székelyföldön mondják a kancákról, hogy *sárhoznak*, azaz párosodhatnak. A szó, mint képzője is mutatja, régi szókészletünkhöz tartozik, bár a NySz. csak 1655-ből idézi Apáczai Csere János Encyclopaediájából a *sárhodás* címszó alatt *sárhozás* származékát, de egy évszázaddal előbből magára az igére idézhetünk adatot: az *ýt walo menefek kýk Sarwarat woltak kýknek wemhek nem wolt azok ýdeyen meg Sarhottak wolt*, az *wemhefekben ýs meg Sarhottak wolt* de az *kýk kefen wemheztek wolt megh azok marattak el* (1549-ből, Levéltári Közl. 7:255); *ýt az farwaryák közöt hatnal töb nýncz kýknek wemhek wolna, azokba Eg három ha wolna kýk meg nem Sarhottak [vo]lna, mert kefen let wemhek (uo.)*. Ez az igekötős összetétel is használatos a székelyeknél: *megsárhozik*, *megsárhozik* 'megpárzik, ménlovat fogad' (MTsz.). Miskolczi Egy jeles vadkertjében (1702) *sárhudik*, *megsárhudik*, *öszesárhudás* alak is előfordul, de a *sárhudik* ige Kassai József Szókönyve (1835, 4:275) szerint a Hegyalján is használatos. Az előbb idézett levélben erre is vannak adatok: *Es addýg mýg az ýt walo men lewkan wolt adýg amellynek Sarrodas kellyetet hozak Bochattattam. nagywb szwkleg lezen ha ýt az menefek el weghezýk az Sarodast. Zemplén megyében sárhozik*, a Hegyalján *sárhozik* ige is használatos. Mind ez igék egy *sár* névszó származékai, s nyilván ugyanezen alapszó származéka a Baróti Szabónál előforduló *sárlík* (NySz.) s a Dunántúl ez az ige általános. Ebben az alak-

¹⁰ U. ott *Gyurkó* egyízben *Gyuri*-nak is van írva.